

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

**Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету**

ВИПУСК 33

Рівне – 2021

УДК 94(477) + 94 (100)
А 43

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : Зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. Вип. 33. Рівне: РДГУ, 2021. 256 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан – кандидат історичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне)

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій – кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)

Редакційна рада:

Давидюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Жарна Криштоф – доктор хабілітований в галузі історії, професор
(м. Жешув, Республіка Польща)

Киридон Алла – доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Троян Сергій – доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Фісанов Володимир – доктор історичних наук, професор (м. Чернівці)

Члени редколегії:

Галуха Любов – кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)

Жилюк Сергій – доктор історичних наук, професор (м. Остріг)

Майзнер Роберт – доктор хабілітований в галузі історії, професор (м. Ченстохова,
Республіка Польща)

Соммер Ханна – доктор гуманітарних наук в галузі соціології, професор
(м. Жешув, Республіка Польща)

Степанков Валерій – доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський)

Стоколос Надія – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Чухліб Тарас – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник (м. Київ)

Швецова-Водка Галина – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Шеретюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

*Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету,
протокол № 10 від 25 листопада 2021 р.*

***Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №15857-4329Р***

ISSN 2519-1942

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. Пластова, 31,
Факультет історії, політології та міжнародних відносин РДГУ,
isf_rdgu@ukr.net
<http://fipmv.rv.ua/>

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СРСР У 1953–1964 РОКАХ

Руслан Постолювський

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12

kvi@rshu.edu.ua

ORCID 0000-0002-3004-582x

У статті розглядаються зміни у радянській політичній системі після смерті Сталіна і у період перебування М.С. Хрущова на посаді Першого секретаря ЦК КПРС.

Уточнено роль партійно-державних структур у політичній боротьбі в середині партії.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати передумови причини перемоги М. Хрущова у боротьбі за владу. Висвітлити умови та процес реформування радянської політичної системи.

Ключові слова: СРСР, влада, політична система, еволюція, номенклатура.

EVOLUTION OF THE POLITICAL SYSTEM OF THE USSR IN 1953–1964

The article examines the changes in the Soviet political system after Stalin's death and during the stay of MS Khrushchev as First Secretary of the Central Committee of the CPSU.

The role of party-state structures in the political struggle within the party has been clarified. The purpose of the article is to analyze the preconditions for the reason for Khrushchev's victory in the struggle for power. Highlight the conditions and process of reforming the Soviet political system.

Key words: USSR, power, political system, evolution, nomenclature.

Проблему еволюція політичної системи СРСР у 1953–1964рр. досліджував російський історик С.С. Войтіков. Автор вперше на великому документальному матеріалі, в контексті жорстокої і безкомпромісної боротьби за владу червоних вождів – Леніна, Каменєва, Рикова, Сталіна, Берії, Маленкова, Молотова і Хрущова, розглядається невідоме протистояння 1917–1964 рр. двох ключових інститутів радянської політичної системи: ЦК РСДРП(б) – РКП(б) – ВКП(б) – КПРС, з одного боку, і Ради народних комісарів (з 1946 р. Ради міністрів) – з іншого [6].

Розглядаючи питання розвитку радянської політичної системи періоду Хрущовської «відлиги» слід відзначити праці таких істориків як Аксютін Ю.В. та Пижіков А.В. Так Аксютін Ю.В. у своїй праці більш детально розглядає діяльність «колективного керівництва», особливо зупинившись на таких його ключових фігурах, як Берія, Маленков, Хрущов і Молотов, їх ролі у

відході від жорсткої лінії Сталіна. Розкриває зміст, динаміку і протиріччя у взаєминах влади і суспільства, аналізує сутність «відлиги», визначає місце її серед інших змін, що відбулися в даний час [4].

У вакуумі влади, що утворився після смерті Сталіна, проглядається певна паралель з тим, як все відбувалося після смерті Леніна. Як і у випадку з Леніним, разом зі Сталіним пішла велика частина влади – влади того, хто неухильно вів радянська держава через «другу революцію» (колективізації і прискореної індустріалізації) і далі, до відносної стабільності тоталітарного ладу.

Відразу після першого повідомлення про хворобу вождя, 2 березня 1953 року, о 10 годині 40 хвилин ранку в кремлівський кабінет Сталіна увійшли 11 осіб, 9 з яких через три дні увійшли до складу нового, колективного керівництва. Причому «новому» тільки в тому сенсі, що воно і за кількістю і з особового складу відрізнялося від того, що Сталін сформував відразу ж після XIX з'їзду КПСС [4, с. 20].

Повне успадкування влади Сталіна вимагало б відновлення такої ж, як у нього, особистої диктатури. Однак неможливо було повторити роботу Сталіна зі створення механізму партійної єдності і дисципліни, ліквідації старих більшовиків-опозиціонерів і виведення режиму на позиції остаточної післяреволюційної стабілізації [7, с. 331].

Як відомо, Президія ЦК з 25 членів, що замінила собою Політбюро з 11 членів, була вже в силу одного цього непрацездатним органом і ні разу не збирався. А у створене тоді ж бюро Президії ЦК з 9 членів не увійшли Молотов, Мікоян та Ворошилов. Тепер всі вони поверталися в вузький керівний колектив. Але так як бюро Президії ЦК було органом нелегітимним, його функції не були прописані в новому партійному статуті, а про обрання та діяльності нічого не повідомлялося у пресі, і про нього майже ніхто не знав, було вирішено його ліквідувати, а Президію ЦК скоротити в 2,5 рази. Зібравшись в цьому складі вранці 2 березня, вони фактично склали новий орган партійного керівництва. А для його належного оформлення було прийняте рішення скликати через три дні пленум ЦК [9, с. 90].

Можна погодитися і з твердженнями інших істориків, що, відновлюючи таким чином своє безроздільне панування в керівництві партією і країною, найближчі соратники смертельно хворого вождя ретельно готувалися до такого повороту подій, бо залишити за бортом Президії ЦК відразу понад два десятки його членів і кандидатів без попередньої змови неможливо [14, с. 10].

Інша справа, що тепер нам відомо про те, що в цій попередній змові брали участь далеко не всі, що фактично всім там керували дві людини: Берія і Маленков [4, с. 21].

Сили розподілялися наступним чином: базою Маленкова був уряд країни, опорою Берії – силові відомства, Хрущова – партійний апарат. Необхідно відзначити, що про позиції Маленкова і Берії у владних структурах можна говорити як про досить міцні: обидва вже більше десяти років працювали в Москві і створили собі ґрунтовну кадрову базу в центральних органах влади. Хрущов,

переведений до столиці в кінці 1949 року, ще об'єктивно не міг володіти серйозним потенціалом. Саме в силу цієї причини він відразу ж приступив до зміцнення своїх власних позицій в Москві, мобілізуючи ресурси ввіреного йому партійного апарату. Про зростання впливу Хрущова свідчать його все частіші аудієнції у Сталіна. У журналах, які фіксують прийнятих Сталіним за 1950 рік, Хрущов був лише шостим за відвідуваністю «вождя», а в 1951, 1952, 1953 роках він стає вже третім, поступаючись лише Маленкову і Берія. Безсумнівно, це розширювало реальні можливості Хрущова з вигодою для себе вирішувати багато питань роботи апарату Центрального Комітету партії. Найбільш значущими досягненнями Хрущова до березня 1953 року стало скасування Оргбюро ЦК, де до XIX з'їзду головував Маленков, значне посилення активності Секретаріату ЦК, в якому з'явилися нові люди, які орієнтуються на нього, зміцнення своїми людьми керівництва ключових органів ЦК [4, с. 66].

4 березня було, нарешті, опубліковано перше урядове повідомлення про стан здоров'я Сталіна. Воно було підготовлене не пізніше вечора 3 березня. І тоді ж за рішенням бюро Президії ЦК стали розсилати запрошення на пленум ЦК, спочатку намічений на наступний день [8, с. 40]. З якихось причин цей захід відклали ще на один день. А тим часом всі або майже всі питання переділу влади взяли на себе Берія і Маленков. 4 березня Маленков диктує завідувачу своїм секретаріатом А.М. Петриківському список членів нової Президії ЦК і нової Ради міністрів і власноруч вносить в нього правки [2, с. 45].

5 березня склад уряду був затверджений на спільному засіданні пленуму ЦК КПРС, Ради Міністрів і Президії Верховної Ради СРСР, яке почалося о 8 годині вечора і закінчився через 40 хвилин. На ньому були присутні 118 з 124 членів ЦК, 102 з 111 кандидатів у члени ЦК, голова Центральної ревізійної комісії, 8 міністрів – не членів ЦК і 3 члени Президії Верховної Ради – не члени ЦК. Головував Хрущов. Міністр охорони здоров'я Третьяков поінформував про стан здоров'я Сталіна [4, с. 21].

Після виступу Маленкова, який наголосив на небезпеці поширення панічних настроїв у ситуації, що склалася в країні, виступив Берія. Він заявив, що бюро Президії, ретельно обговоривши таку обстановку, «в зв'язку з тим, що в керівництві партією і країною відсутній товариш Сталін», вважає за необхідне «терміново призначити голову Ради міністрів СРСР» і рекомендує на цю посаду Маленкова [3, с. 108].

Маленков, в свою чергу, оголошує інші кадрові пропозиції: призначити першими заступниками голови уряду Берію, Молотова, Булганіна і Кагановича, які разом з іншими заступниками – членами Президії ЦК (а це були Мікоян, Сабуров і Первухін) складуть президію Ради міністрів. Крім того, пропонується об'єднати цілий ряд міністерств. Берія очолив об'єднане міністерство внутрішніх справ, Молотов – міністерство закордонних справ, Булганін – міністерство оборони. Головою президії Верховної Ради рекомендований Ворошилов. Для розгляду цих рішень буде скликана сесія Верховної Ради. В структурі ЦК було запропоновано ліквідувати бюро президії, залишивши «як це визначено статутом партії», лише президію. А «з метою більшої оперативності» її

склад скоротити до 11 членів (Сталін, Маленков, Берія, Молотов, Ворошилов, Хрущов, Булганін, Каганович, Мікоян, Сабуров, Первухін) і 4 кандидатів. Визнано також за необхідне, «щоб товариш Хрущов зосередився на роботі в Центральному комітеті КПРС» [3, с. 108–110].

Отже, без особливих проблем, Маленков раптом опинився на чолі нового, колективного керівництва, на вершині владної піраміди. В якості голови Ради Міністрів він повинен був головувати на засіданнях Президії ЦК КПРС, визначати їх порядок денний, давати апарату ЦК в особі його секретаря Хрущова доручення, вести опрацювання відповідних питань і готувати по них рішення, нарешті, керувати ходом обговорення цих питань і підводити підсумки, формуючи остаточний текст постанов [4, с. 37].

Висунувши Маленкова на посаду першої людини в державі і посівши посаду його першого заступника, Берія з його згоди енергійно взявся за заміну найбільш гнилих опор режиму. Обидва вони розуміли, що системи, створеної під час революції для захисту її завоювань і для перемоги у війнах з її противниками, вичерпуються ресурси, а її інститути потребували реформування для більш ефективного функціонування в нових умовах, щоб країна, суспільство не зайшли в глухий кут. Але відмовлятися від тоталітарного принципу самої системи вони не збиралися. Ще менше готові були до цього інші члени Президії ЦК. Їх лякав зростаючий потік доповідних записок Берії до Президії ЦК, у яких викладався його реформаторський курс (пом'якшення політики в Прибалтиці, Західній Україні, об'єднання Німеччини та ін.). Але заперечувати принципово вони не сміли, бо всі свої ініціативи він заздалегідь погоджував з Маленковим, який і включав їх для обговорення до порядку денного. Так що на самому засіданні Президії ЦК можна було сперечатися тільки по дрібницях або ж просити відкласти на якийсь час прийняття остаточного рішення. Саме так, наприклад, вдалося вчинити з ініціативою Берії скоротити податки, що стягувалися з колгоспного селянства, і розробити систему заходів для підйому сільського господарства за рахунок його матеріального стимулювання [4, с. 46].

Пропозиція Берія про об'єднання Німеччини особливо стривожила радянське керівництво.

Вимушений відмовитися від своєї пропозиції, Берія, тим не менше, вирішив зателефонувати Булганіну і порадити йому подумати, але не над німецьким питанням, а про своє подальше перебування на посаді міністра оборони. У тому ж дусі говорив з ним і Маленков. Булганін поспішив розповісти про це Хрущову. Той підбадьорив його, повідомивши, що говорив у свою чергу з Молотовим, який залишився дуже задоволений наданою йому підтримкою [5, с. 50].

Слідом за цим Хрущов пройшов до Маленкова і сказав наступне: « Послухай, хіба ти не бачиш, куди все це веде? .. Берія ножі точить ... Пора дати відсіч ... Ми повинні відкинути його плани». Погодившись з ним, Маленков запитав, що тут можна вдіяти. Хрущов пояснив, що він

уже обмінювався думками з Булганіним. Упевнений, що і інші приєднаються до нас, якщо наші аргументи будуть ґрунтуватися на твердій партійній позиції. Дай усім нам хоч раз висловитися, і ти побачиш, що вийде ... Давай спробуємо» [11, с. 343–344].

Далі Хрущов запропонував Порядок денний наступного засідання Президії ЦК скласти таким чином, щоб в ньому виявилось кілька питань, з яких Берія мав залишитися без підтримки.

Падіння Л.Берії і звинувачення його в применшенні ролі КПРС об'єктивно програмувало посилення партійного впливу на всі сфери суспільно-політичного й соціально-економічного життя, а значить і до посилення ролі фактичного лідера партії. І хоча керівники партії і держави продовжували говорити про колективне керівництво, роль М. Хрущова у партійно-державному керівництві зростала як об'єктивно, так і завдяки його особистим якостям. Домігшись обрання першим секретарем ЦК КПРС на вересневому (1953 р.) Пленумі ЦК, М. Хрущов неухильно зміцнював свої особисті позиції у партії і державі. Основним його суперником тепер залишався сподвижник Л. Берії і співучасник масових репресій глава уряду Г.Маленков, як провідник ідеї побудови владної ієрархії на основі виконавчої вертикалі – Ради Міністрів і державного апарату. В країні була розгорнута кампанія по дискредитації Г. Маленкова.

Шлях Хрущова до вершини влади – через контроль над Секретаріатом компартії – був практично тим же, який пройшов Сталін у 1920-і рр., Коли посаду генерального секретаря зробилася вихідним пунктом диктатури. Коли Хрущов 13 березня 1953 року пішов з поста першого секретаря обкому Московської області, змінивши Георгія Маленкова на посаді секретаря ЦК КПРС, він успадкував центральний і місцевий апарат секретарів, в більшості випадків колишніх креатур Сталіна і Маленкова. Поза всяким сумнівом, Секретаріат ЦК довірили Хрущову тому, що він був людиною, якої найменше боялися його колеги по Президії. Щоб досягти особистого контролю над партією, він змушений був взятися за небезпечне завдання по перебудові всього апарату, заповнення його новими людьми, лояльними до нього [7, с. 334].

Першим кроком Хрущова до цієї мети було встановлення контролю над Секретаріатом ЦК, через який проходили всі призначення в провінції. Він повинен був перемогти Секретаріат, де крім нього було ще чотири людини: Михайло Суслов, Петро Поспелов, Семен Ігнат'єв і Микола Шаталін – група, що виникла в результаті закулісної перестановки, яка усунула (за винятком Суслова і самого Хрущова) всіх дев'ятьох секретарів, які займали ці посади при Сталіні. Сторонні спостерігачі часто приписували Суслову велику впливовість, можливо навіть як лідеру неосталіністських угруповання. Його реальна кар'єра, проте, свідчить про те, що він був або близьким помічником Хрущова, або не дуже помітною фігурою агітпропу і вижив на високому посту за рахунок того, що добре виконував свою функцію і не становив жодної загрози. Те ж можна було сказати і про Поспелова, також фахівця з ідеології. З двох інших, може бути, більш могутнім, Ігнат'єв, колишній міністр МВС, причетний до провокації з «справою лікарів», був відправлений на периферію (як і Шаталін двома роками пізніше) [4, с. 334].

До 1955 року Хрущов демонтував Секретаріат як партійну колегію вищого рівня. Він тримав підлеглий Секретаріату професійний штат під пильним особистим контролем і використовував його як необхідний інструмент втручання в справи обласних комітетів партії і персональних перестановок в них, що гарантувало реалізацію його власних амбіцій. Після цього він міг приступити до відновлення колегії секретарів вищої ланки вже на власних умовах, вивівши всіх (за вирахуванням себе самого і Суслова) за рамки Президії ЦК. Це істотний поділ двох органів, поза всяким сумнівом, допоміг Хрущову утвердити свій особистий контроль над партійною організацією, в той час як політичні питання як і раніше вирішувалися колективним керівництвом. Тут знову діяла та ж модель піднесення, що і у Сталіна [7, с. 335].

Вперше можливість встановити особисту владу в регіонах з'явилася у Хрущова після падіння Берії в червні 1953 року, реальним провісником якого стало звільнення в тому ж місяці, але раніше Берії першого секретаря ЦК компартії України Леоніда Мельникова. Протягом наступних восьми місяців партійне керівництво Казахстану і трьох республік Закавказзя було повністю перепризначено. Але якщо Казахстан вступив в період хронічної нестабільності, то нове кавказьке керівництво виявилось цілком прийнятним для Хрущова – настільки, що перший секретар грузинського ЦК В.П. Мжаванадзе, що зайняв свій пост у вересні 1953 року, зберігав його протягом всієї епохи Хрущова [7, с. 335].

С.А. Товмасян, призначений в грудні 1953 року першим секретарем ЦК КП Вірменії, перебував на своїй посаді до 1961 року; Д.Мустафаєв в Азербайджані тримався на посаді першого секретаря ЦК КП з березня 1954 до 1959 року. Україна при А.І. Кіріченко (з червня 1953 року по грудень 1957 року) явно стала для Хрущова надійною, а сусідня Молдова потрапила в цей розряд в початку 1954 року при новому першому секретаря З.Т. Сердюка [7, с. 335].

Наприкінці 1953 року Хрущов зробив першу важливу перестановку в рамках РРФСР, знявши з посади першого секретаря обкому Ленінградської області В.М. Андріанова. Усунення Андріанова з Ленінграда (після чого він зник і, можливо, помер), розцінювалося як рішуча поразка, що очікує незабаром Маленкова, і вказувало на подальшу спрямованість радянської політики. Наступник колишнього господаря Ленінграда став в хрущовську епоху ключовою фігурою – це був Фрол Козлов, другий секретар Андріанова, який прийняв область на наступні чотири роки, поки його не перевели на керівну роботу в центр [12, с. 436].

Ефективність хрущовських відставок підтверджувалася тим фактом, що шістнадцяти членам ЦК КПРС (крім покійного Берії) не вдалося обратися до Верховної Ради у 1954 році. Можна тільки припускати, що ці люди втратили право голосу в Центральному комітеті внаслідок втрати своїх посад, які і забезпечували їм ранг рівня ЦК [1, с. 436].

Було очевидно, що зміна секретарів в початку 1954 року – це єдине, чого потребував Хрущов для забезпечення переваги над Маленковим в парторганізації. У наступні півтора року,

коли він маніпулював темою індустріалізації, щоб прискорити відставку Маленкова з поста прем'єра, і ще кілька місяців після цього Хрущов був дуже обачний у відносинах з партійними організаціями. І більшість тих небагатьох замін секретарів обкомів, які він зробив в цей період, означали просування посадової особи на якусь більш відповідальну посаду [7, с. 336].

Восени 1955 року маючи вже реорганізований Секретаріат, який готує XX з'їзд КПРС, Хрущов сміливо почав наступ. Протягом п'яти місяців (з жовтня 1955 року по лютий 1956 року) він зняв з постів в цілому дванадцять обкомівських секретарів, головним чином на півночі європейської частини Росії, не випустивши з уваги і такі ключові позиції як міста Горький, Сталінград і Свердловськ. Ще в десятку обкомів в цей період прийшли нові призначенці Хрущова, тоді як колишні секретарі переводилися на іншу роботу. Але і в тому, і в іншому випадках їх, як правило, заміщали другі секретарі партійних комітетів відповідних областей. Проте п'ять російських обкомів були віддані людям, переведеним з підвищенням з України [7, с. 336].

Коли відкрився XX з'їзд, рахунок Хрущова (по числу обкомівських секретарських посад, зайнятих його призначенцями) був вражаючим: тридцять вісім з початкових п'ятдесяти трьох областей і територій РРФСР плюс сім нових областей. Решта п'ятнадцять перебували або на периферії країни, або в областях не дуже значущих, де секретарі мали ранг всього лише кандидатів в члени ЦК. Обкомівські секретарі, звичайно ж, були людьми, які контролювали відбір делегатів на з'їзд від області, і самі були в цьому ряду найпершими кандидатами на обрання в ЦК. Вони забезпечили Хрущову політичну базу, яка дозволила почати процес десталінізації, спрямований проти його суперників з колишнього колективного керівництва партії, і в кінцевому рахунку викликати їх на бій, який вони не зможуть виграти [4, с. 70].

Зміни в складі ЦК, схвалені XX з'їздом, показують, на скільки Хрущов встиг на той момент змінити радянське керівництво. З 125 членів останнього сталінського ЦК тільки 80 були переобрані (плюс маршал Георгій Жуков, колишній членом ЦК з липня 1953 року). П'ятеро, починаючи з 1952 року, померли; шістьом понизили статус до кандидата в члени ЦК або до члена Центральної ревізійної комісії. Баланс був такий: 34 чоловіки понизили безпосередньо (10 урядовців і 24 партпаратника) – в цьому виразилася проведена Хрущовим чистка. Позбулися своїх постів шестеро перших секретарів у союзних республіках, 15 секретарів російських обкомів і троє чиновників центрального апарату [12, с. 336].

У новому Центральному комітеті КПРС, обраному в 1956 року і розширеному з 8 до 133 чоловік, повинні були бути заповнені 52 місця, причому лівова їх частка виділялася партійному апарату, щоб ліквідувати прогалини в його представництві. Всі тридцять шість членів нового Центрального комітету були новачками у вищому керівництві: 12 чиновників, які піднялися до вершин з центрального і республіканських урядів і 24 партійних секретаря. З 41 місця в ЦК, зайнятого секретарями обкомів з РРФСР, 20 було заповнене новими людьми. У проміжку між 1952-м і 1956 роком заміни серед ста десяти колишніх кандидатів в члени

ЦК були ще більшими: семеро були знижені до рівня Центральної ревізійної комісії, а сорок п'ять зовсім втратили свій статус. Шістдесят вісім новопризначених кандидатів вагомо представляли у центрі ті обкомівські призначення, які зробив Хрущов на обласному та союзно-республіканському рівні [12, с. 336–337].

Незважаючи на зміни в складі ЦК, яких він домігся на XX з'їзді, своїх суперників по Президії Центрального комітету Хрущов вирішив поки не чіпати. Секретаріат ЦК було розширено з шести чоловік до восьми за рахунок включення Леоніда Брежнєва і Катерини Фурцевої. У той же час був створений новий орган з функцією партійної виконавчої влади в Російській федерації – Бюро Центрального Комітету у справах РРФСР. Сам Хрущов взяв на себе номінальне головування в цій групі, доручивши Миколі Беляєву оперативну роботу заступника голови. Кожен член нового Секретаріату ЦК був одночасно членом або кандидатом у члени Президії ЦК або ж членом Бюро ЦК по РРФСР [4, с. 79].

Після XX з'їзду, коли суперництво з Маленковим і Молотовим переходило у вирішальну стадію, Хрущов уже мав міцну опору серед обласних секретарів Української РСР. Тепер, вперше з початку 1954 році, він знову зайнявся національними республіками, зробивши ставку на заміну других секретарів: п'ятьох з них (в Прибалтиці, Білорусії та Грузії) разом з першим секретарем ЦК компартії Таджикистану Б.Г. Гафуровим в липні – грудні 1956 року під слухним приводом перевели на посади в уряді. Згодом настала черга автономних республік усередині РРФСР, чиїх лідерів Хрущов довгий час не чіпав. Протягом першої половини 1957 року він перевів або звільнив перших секретарів в семи з цих дванадцяти адміністративно-територіальних одиниць, в основному на Середній Волзі [12, с. 337].

Під час кризи 1957 року пов'язаної з «антипартійною групою». Хрущову кинуло виклик більшість Президії ЦК, але він розчавив їх, завдяки допомозі Секретаріату і Центрального комітету КПРС. Місця опозиціонерів в Президії були передані членам хрущовського Секретаріату. Після червня 1957 року кожен з восьми членів Секретаріату ЦК був одночасно і членом Президії ЦК. Ці секретарі тепер становили майже абсолютну більшість Президії, в якому налічувалося п'ятнадцять чоловік. Домінування секретарів в керівництві партією було закріплено в грудні того ж року, коли Хрущов призначив двох останніх членів Президії на посади в Секретаріаті, а узбецького лідера Нурітдіна Мухітдінова відразу в обидва цих органи. Президія, в якому десять з п'ятнадцяти членів в один і той же час становили Секретаріат, став нічим іншим як ретранслятором. Секретаріат ЦК служив для Хрущова головним виконавчим органом у всіх політичних починаннях, залишаючись таким до тих пір, поки у 1960 році хід подій не почав розгортатися проти нього [4, с. 73].

Починаючи з літа 1957 року до осені 1959 року структура комуністичної партії була надзвичайно стійкою. Хрущов був явно на коні, і його підтримка здавалася такою ж гарантованою, як у Сталіна на початок 1930-х рр. Сумарні зміни в складі партапарату, звичайно

ж, були значні: до середини 1959 року в РРФСР двадцять вісім із шістдесяти одного секретаря обкому, які перебували при владі на момент XX з'їзду, були переведені на іншу роботу або понижено в посаді. Тривалі перестановки кінця 1959 го – початку 1960 років призвели до того, що з часу XX з'їзду більш ніж в половині областей змінилися секретарі партійних комітетів [4, с. 79].

Перша ознака нових непорозумінь в партійному керівництві з'явилася у другій половині 1959 року коли проблеми, що накопичилися – включаючи китайське питання, непродуману реформу освіти і провал з освоєнням цілинних земель – зробили Хрущова вразливим для серйозної критики. Перший удар він відбив у своїй власній організації, зробивши крайнім Беляєва, який працював першим секретарем ЦК компартії Казахстану і одночасно був членом Секретаріату ЦК КПРС. Але за переведенням Беляєва в Ставропольський край в листопаді 1959 року послідував перевід Кириченко в січні 1960 року з Секретаріату ЦК в Ростовську область. (Обидва були понижені одночасно). Між тим з липня 1959 року по лютий 1960-го Хрущов позбавився двох інших перших секретарів компартій союзних республік (маються на увазі І.Д. Мустафаєв в Азербайджані з 1954 року і Я.Е. Калнберзін, який працював в Латвії ще з 1940 року), а шістьох інших секретарів замінили (азербайджанського, узбецького, киргизького, латвійського і поспіль двох вірменських). Явні неосталіністи – Брежнев, Суслів і Козлов, перервавши налагоджений Хрущовим кругообіг кадрів, забрали у нього функцію контролю над призначеннями. З цього часу противники Хрущова тільки посилювали свій контроль над партійним апаратом, залишивши лідеру КПРС розбиратися з рівнем військово-політичної стратегії. Цим руйнування системи влади Хрущова, можливо, дещо пояснюється його навіжена поведінка останніх років його правління, коли він намагався перехитрити неосталіністську опозицію, яка проникла всередину вищеназваної системи, яку він вже реально не контролював [10, с. 168–169].

У травні 1960 року, коли, за випадковим збігом, вибухнув скандал зі шпигунським літаком У-2, у вищому партійному керівництві СРСР стався ряд загадкових змін, які сьогодні здебільшого можуть бути витлумачені в дусі висловлювань Роберта Конквеста, який розцінив їх як накат політичної хвилі антихрущовського спрямування [13, с. 390–392]. Секретаріат ЦК був скорочений наполовину, Бюро з питань РРФСР повністю від нього відокремлене. Залишилися тільки п'ять чоловік з числа членів старого Секретаріату: Хрущов, Суслів, Брежнев (незабаром звільнений), Куусинен і Мухітдінов – всі члени Президії ЦК. Тепер секретарі в цілому представляли тільки п'ятьох з п'ятнадцяти членів Президії, який був тим самим відновлено в якості органу, який самостійно визначає політичний курс [6, с. 738–739].

При новому розкладі сил в верхівці партії взимку 1960-1961 рр. почалася найбільша з часів Сталіна рішуча перестановка кадрів. З жовтня по квітень не менше двадцяти російських областей і дві автономні республіки отримали нових перших секретарів – здебільшого за рахунок переведення на нижчі посади їх попередників. Так, перші секретарі ЦК компартій Вірменії, Таджикистану, Киргизії та Молдавії було усунуто з посад. На Україні змінилося

близько половини перших секретарів обкомів. Невдах, і в РРФСР, і в союзних республіках, в цілому представляли ранні хрущовські призначенці періоду 1953–1956 рр. [6, с. 739].

Ослаблення Хрущова було закріплене перестановками в Центральному комітеті, схваленими на XXII з'їзді партії в жовтні 1961 року ЦК був розширений за рахунок 42 нових членів, і його чисельність дійшла до 175 осіб. 55 старих членів були зняті; троє переведені в кандидати, семеро померли. Всього 107 членів нового ЦК увійшли до нього вперше або висунулися з категорії кандидатів. Загалом з 71 партчиновника в старому ЦК тільки 32 продовжували вести партійну роботу, зберігаючи свій статус, в той час як в новий склад ЦК було введено 55 нових партійних секретарів. З 40 секретарів від РРФСР 28 були новачками. Український контингент різко зріс з приходом в ЦК одинадцяти чоловік з команди Миколи Підгорного в Києві і областях. Іншою помітною зміною було збільшення військового представництва з 6 до 13 [12, с. 105].

Після XXII з'їзду драматичні зміни відбулися також в Секретаріаті ЦК. Призначення Хрущова Мухітдінова понизили в посаді, і додали п'ятьох нових членів: колишнього керівника держбезпеки Олександра Шелепіна, агітатора і пропагандиста Леоніда Іллічова, Бориса Пономарьова, завідував Міжнародним відділом ЦК, і перших секретарів московського і ленінградського обкомів (П.Н. Демічева і І.В. Спиридонова). Тобто сили, що протистояли Хрущову, зосереджувалися в Секретаріаті і тільки чекали можливості перейти в лобову атаку [6, с. 740].

В цій ситуації велика реорганізація партійної структури, оголошена Хрущовим як раз через рік, в листопаді 1962 року, мала сенс з політичної точки зору, навіть якщо виглядала безумством з точки зору адміністративної. Поділ більшості російських обкомів партії на міські і сільські (кожен зі своїм власним першим секретарем), мав дати Хрущову механізм, що дозволяв заново оволодіти структурою влади і підібрати кадри зі своїх людей. Можливо, такий хід запобіг його потенційному падінню. Ясно, що це не влаштувало опонентів. Тому ця реформа була однією з перших, розкритикована і зазнала ревізії після повалення Хрущова його кроків, коли більшості перших секретарів, які працювали до 1962 року, повернули повний контроль над відповідними областями [6, с. 740].

Таким чином ми не можемо говорити про існування однорідної, монолітної політичної системи. Набагато більш сумісна з цими даними «конфліктна модель» радянської політики, зокрема зразок конфлікту, який походить від минулого, до років всевладдя Хрущова. Мабуть, він був переможений тією ж тактикою секретарських відставок і призначень, яка і його самого вивела на першу позицію у вищому керівництві.

Джерела та література

1. ГУЛАГ (Главное управление лагерей) 1917–1960 / Составит.: А.И. Кокурин, Н.В. Петров; Науч. ред. В.Н. Шостаковский. Международный фонд «Демократия». Москва : 2000. 902 с.

2. Молотов, Маленков, Каганович. 1957: Стенограмма июньского пленума ЦК КПСС и другие документы / Под ред. акад. А.Н. Яковлева; сост. Н. Ковалева и др. Москва : Международный фонд «Демократия», 1998. 848 с.
3. Протокол совместного заседания пленума Центрального комитета КПСС, Совета министров СССР и Президиума Верховного Совета СССР от 5.03.53. *Источник*. 1994. № 1. С. 107.
4. Аксютин Ю.В. Хрущевская «оттепель» и общественные настроения в СССР в 1953–1964 гг. Москва : Фонд Президентский центр Б.Н. Ельцина, 2010. 622 с.
5. Аксютин Ю.В. Волобуев О.В. XX съезд КПСС: новации и догмы. Москва : Политиздат, 1991. 224 с.
6. Войтиков С.С. Центральный комитет. Высшее партийное руководство от Ленина и Плеханова до Хрущева. 1890–1964 гг. Москва : Центрполиграф, 2019. 735 с.
7. Даниелс Роберт В. Взлет и падение коммунизма в России. Москва : Фонд Президентский центр Б.Н. Ельцина : РОССПЭН, 2011. 510 с.
8. Жуков Ю.Н. Борьба за власть в партийно-государственных верхах СССР весной 1953 года. *Вопросы истории*. 1996. № 5–6. С. 40.
9. Медведев Ж.А. Загадка смерти Сталина. *Вопросы истории*. 2000. № 1. С. 90.
10. Пихоя Р.Г. Советский Союз: история власти. 1945–1991. Новосибирск: Сибирский хронограф, 2000. 684 с.
11. Чуев Ф. Сто сорок бесед с Молотовым: Из дневника Ф. Чуева. Москва : ТЕРРА, 1991. 623 с.
12. Шаповал Ю.І. М.С. Хрущов. Нарис політичної діяльності. *Український історичний журнал*. 1989. №1. С.103–115.
13. Conquest R. Power and Policy in the USSR: The Study of Soviet Dynasties. New York, St. Martin's Press, 1961. 485 p.
14. XX съезд и его исторические реальности / под общей ред. В.В. Журавлева. Москва : Политиздат, 1991. С. 480.

References

1. HULAH (Hlavnoe upravlenye laherei) 1917–1960 / Sostavyt.: A.Y. Kokurnyn, N.V. Petrov; Nauch. red. V.N. Shostakovskiy. Mezhdunarodnyi fond «Demokratyia». Moskva : 2000. 902 s.
2. Molotov, Malenkov, Kahanovych. 1957: Stenohramma yiuuskoho plenuma TsK KPSS y druhye dokumenty / Pod red. akad. A.N. Yakovleva; sost. N. Kovaleva y dr. Moskva : Mezhdunarodnyi fond «Demokratyia», 1998. 848 s.
3. Protokol sovместnoho zasedaniya plenuma Tsentralnoho komyteta KPSS, Soveta mynystrov SSSR y Prezydyuma Verkhovnoho Soveta SSSR ot 5.03.53. Ystochnyk. 1994. № 1. S. 107.

4. Aksiutyn Yu.V. Khrushchevskaia «otpepel» y obshchestvennyye nastroyeniya v SSSR v 1953–1964 hh. Moskva : Fond Prezydentskyi tsentr B.N. Eltsyna, 2010. 622 s.
5. Aksiutyn Yu.V. Volobuev O.V. XX съезд КПСС: novatsyy y dohmy. Moskva : Polytyzdat, 1991. 224 s.
6. Voitykov S.S. Tsentralnyi komitet. Vysshee partyinoe rukovodstvo ot Lenyna y Plekhanova do Khrushcheva. 1890–1964 hh. Moskva : Tsentrpolymraf, 2019. 735 s.
7. Danyels Robert V. Vzlet y padenye kommunyzma v Rossyy. Moskva : Fond Prezydentskyi tsentr B.N. Eltsyna : ROSSPЭN, 2011. 510 s.
8. Zhukov Yu. N. Borba za vlast v partyino-hosudarstvennykh verkhakh SSSR vesnoi 1953 hoda. Voprosy ystoryu. 1996. № 5–6. S. 40.
9. Medvedev Zh. A. Zahadka smerty Stalina. Voprosy ystoryu. 2000. № 1. S. 90.
10. Pykhoa R.H. Sovetskyi Soiuz: ystoryia vlasty. 1945–1991. Novosybyrsk: Sybyrskyi khronohraf, 2000. 684 s.
11. Chuev F. Sto sorok besed s Molotovym: Yz dnevnika F. Chueva. Moskva : TERRA, 1991. 623 s.
12. Shapoval Yu.I. M.S. Khrushchov. Narys politychnoi diialnosti. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 1989. № 1. S. 103–115.

УДК 94 : 355. 4 (470+571) + (477)

БУДАПЕШТСЬКИЙ МЕМОРАНДУМ І РОСІЙСЬКА ІНТЕРВЕНЦІЯ В УКРАЇНІ

Степан Сияк

Рівненський державний гуманітарний університет

Україна, 33027, Рівне, вул. Пластова, 31

e-mail: stepansyniak@gmail.com

ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-6954-9892>

У статті розглянуто передумови підписання Будапештського меморандуму, гарантії безпеки для України та порушення Росією меморандуму 2014 р., окупацію Криму і частини Донецької і Луганської областей.

Ключові слова: Будапештський меморандум, ядерний боєзапас, збройна агресія, Росія.

**Stepan Sinyak. BUDAPEST MEMORANDUM AND RUSSIAN INTERVENTION IN
UKRAINE**

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Микола Федоришин

ПІВДЕННО-СХІДНИЙ КОРДОН ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО КНЯЗІВСТВА У
СЕРЕДИНІ XII СТОЛІТТЯ 3

Грина Максимчук

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ ЯК РОЗРОБНИК НОВИХ ПРОГРЕСИВНИХ КОНЦЕПЦІЙ
РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА 11

Андрій Комар-Маліновський

ТРАДИЦІЇ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ
ЗАКЛАДЕНІ ПЕТРОМ МОГИЛОЮ 15

Станіслав Мамчур, Валентина Доброчинська

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРИМСЬКОГО ХАНСТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ
XVII – XVIII СТОЛІТТЯХ 23

Христина Головата, Валентина Доброчинська

ТРАГІЗМ НАУКОВОЇ ДОЛІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО (1871–1942 РР.) 31

Марта Боярчук

ЛЮДИНА В СВІТОГЛЯДІ Й ІДЕОЛОГІЇ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА
(ІВАНА ОГІЄНКА) 39

Софія Муштук

ЗМІНА СТАТУСУ І ВНУТРІШНІЙ УСТРІЙ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ 47

Вікторія Ішук

ТЕАТРАЛЬНЕ ЖИТТЯ ВОЛИНСЬКОГО ВОСВОДСТВА
МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ 52

Руслан Сіромський

«ОБЕРЕГТИ ВІД НЕБАЖАНИХ КОНТАКТІВ»:
ПОВОЄННІ ПОЇЗДКИ ПЕТРА КРАВЧУКА В ЗАХІДНІ ОБЛАСТІ УРСР 65

Богдан Олешко, Віталій Півоварчук

РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМ
50-Х – 60-Х РР. 73

Дмитро Малезик

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСРВ
1960-ТІ – НА ПОЧАТКУ 1980-Х РР. 79

Максим Залужний

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ БОЛОХІВСЬКОГО ГОРОДИЩА НА ТЕРИТОРІЇ
ЗАМКУ У СТАРОКОСТЯНТИНОВІ 87

РОЗДІЛ II. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Наталія Плюта, Аліна Корольова

МОНУМЕНТАЛЬНІ КОРАБЕЛЬНІ ПОХОВАННЯ РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
НА ПРИКЛАДІ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ НОРВЕГІЇ 91

Аліна Хведас, Олена Ворон

СХИЗМА 1054 РОКУ У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ
ВІДНОСИН СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ 99

Тетяна Печоха, Олена Ворон

ФЕНОМЕН «ПОЛЮВАННЯ НА ВІДЬОМ» ТА ЙОГО ВИЯВИ У
СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ 108

Мар'яна Кобзар, Оксана Ворон

НАУКОВА ПРАКТИКА МІСІОНЕРІВ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ В АЗІЇ XVI–XVIII СТОЛІТТЯХ . 118

Валентин Константинов

МОЛДАВСКОЕ КНЯЖЕСТВО В НАЧАЛЕ 20-ГОДОВ XVII ВЕКА И ПОСОЛЬСТВО В
ИСТАМБУЛ КШИШТОФА ЗБАРАСКОГО 127

Вячеслав Ціватий

ДИПЛОМАТІЯ, ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА І КУЛЬТУРА КОМУНІКАЦІЇ ВРАНЬОМОДЕРНІЙ
ЄВРОПІ: СПЕЦИФІКА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ПРОФЕСІЙНІ ПРАКТИКИ ТА
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ МОДЕЛІ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ ІТАЛІЇ 137

Світлана Свінцицька, Олена Ворон

РАСОВА СЕГРЕГАЦІЯ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ 149

Андрій Богданович

БОРОТЬБА САМОДЕРЖАВ'Я З ТОЛЬСТВОМ У БІЛОРУСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ У
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ 161

Боголейша Светлана

ВЛИЯНИЕ ИДЕОЛОГИИ КРАЯ НА РАЗВИТИЕ БЕЛОРУССКОГО И ЛИТОВСКОГО
НАЦИОНАЛЬНЫХ ДВИЖЕНИЙ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА 169

Александр Кукса

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ТЕХНІЧЕСКИХ ЗНАНИЙ В СТЕНАХ
НАРОДНЫХ УНИВЕРСИТЕТОВ 178

Руслан Постоловський

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СРСР У 1953–1964 РОКАХ 185

Степан Синяк

БУДАПЕШТСЬКИЙ МЕМОРАНДУМ І РОСІЙСЬКА ІНТЕРВЕНЦІЯ В УКРАЇНІ 196

Марина Климко

ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ 203

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРИОГРАФІЇ

Петрик Дмитро

ПРАЦІ РАДЯНОЛОГІВ ЯК ЦІННЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР 209

Роман Михальчук

ГОЛОКОСТ В РІВНОМУ В СУЧАСНІЙ АМЕРИКАНСЬКІЙ
ІСТОРИОГРАФІЇ: ДОСЛІДЖЕННЯ ДЖЕФФРІ БЕРДЗА 217

Оксана Лепеш

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ ИСТОРИИ С ДРУГИМИ НАУКАМИ КАК
ОСНОВА СОВРЕМЕННЫХ ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ 224

Ольга Северова, Микола Жук

ЕТАПИ ПОШУКУ ГЕНЕАЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ 232

Катерина Попова

ЦІНІСНІ ПОСИЛИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ
У «СИСТЕМІ КООРДИНАТ» ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРІВ УКРАЇНИ 239

Ліннік Юрій

ПРОБЛЕМА ЕВДЕМОНІЗМУ У ФІЛОСОФІЇ 246

ISSN 2519-1942

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

ВИПУСК 33

Відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей несуть автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники. Думки авторів статей з позицією редколегії можуть не співпадати.

Відповідальний за підготовку збірника до видання – **Валерій Шеретюк**

Комп'ютерна верстка – **Лариса Федорук**

Обкладинка – **Григорій Волохов**

Підписано до друку 0 1.12.2021 р. Папір офсетний.

Гарнітура «Times New Roman».

Наклад 300. Зам. № 247/1. Ум. друк. арк. 17,06.

Віддруковано засобами різнографічного друку

ПП Самборський І.О.

вул. Княгині Ольги, 8, м. Рівне, 33028

ISSN 2519-1942

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. Випуск 33. Рівне, 2021. 256 с.

УДК 94(477) + 94 (100)

А 43

ББК 63.3 (4Укр)

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2021